

Consells per al bon govern de la cosa pública a finals de l'edat mitjana: miralls de prínceps i de comunitats*

Advice for the Good Governance of Res Publica in the Late Middle Ages: Mirrors for Princes and Communities

per Eduard Juncosa Bonet**

Universitat Complutense de Madrid

RESUM

Els miralls de prínceps i de comunitats poden ser vistos com a precedents del que foren els manuals de poder o de govern d'època moderna. Tot i el seu enorme interès, pel que fa a la Corona catalanoaragonesa, no han rebut una atenció específica per part dels estudiosos de les disciplines que s'hi vinculen. Al marge de tot un seguit de consideracions generals, aquest article posa el focus en dos dels miralls de prínceps de la segona meitat del segle XIV més interessants que conservem: el *Tractatus de vita et moribus et regimine principum*, de l'infant Pere d'Aragó-Anjou, i el *Dotzè del Crestià*, de Francesc Eiximenis.

PARAULES CLAU

Bon govern, cosa pública, edat mitjana, Corona d'Aragó, miralls de prínceps, infant Pere d'Aragó i d'Anjou, Francesc Eiximenis, *Tractatus de vita et moribus et regimine principum*, *Dotzè del Crestià*.

ABSTRACT

The mirrors for princes and communities can be seen as precedents for what were the manuals of power or government during the Modern Age. Despite their enormous interest regarding the Catalan-Aragonese Crown, they have not received specific attention from scholars of the disciplines to which they are linked. Apart from a number of general considerations, this article focuses on two of the most interesting surviving mirrors of princes from the second half of the 14th century: the *Tractatus de vita et moribus et regimine principum* by Peter of Aragon-Anjou and the *Dotzè del Crestià* by Francesc Eiximenis.

KEYWORDS

Good governance, res publica, Middle Ages, Crown of Aragon, mirrors for princes, Peter of Aragon-Anjou, Francesc Eiximenis, *Tractatus de vita et moribus et regimine principum*, *Dotzè del Crestià*.

Recepció: 23/10/2023. Avaluacions: 10/12/2023, 01/12/2023. Versió definitiva: 21/01/2024.

* Aquest treball s'emmarca en el projecte del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats «Pacto, negociación y conflicto en la cultura política castellana (1230-1516)» (PID2020-113794GB-I00), així com en el grup de recerca consolidat 2021-SGR-01151 de la Generalitat de Catalunya.

** Eduard Juncosa Bonet, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3010-5861>.

«La pus difícil cosa del món és regir los hòmens»
(Francesc Eiximenis, *Dotzè del Crestià*, cap. 94)

Els miralls de prínceps (en llatí, *specula principum*) van ser un subgènere de literatura política típic, tot i que no exclusiu, de l'època medieval. Escrits generalment per homes d'Església, eren una mena de manuals –d'extensió molt diversa i en gèneres literaris diferents– amb models històrics, consells, directrius i preceptes morals destinats a mostrar als reis i als senyors com regir i actuar, tot definint la naturalesa del poder polític i orientant el seu comportament i govern. Tal com indica el seu nom, aquestes cartes, sermons o tractats es presentaven com una mena de retrat o de mirall que reflecteix la imatge del governant perfecte.¹

Són diversos els trets que caracteritzen de manera general la instrucció, la guia i la inspiració en les obres dels miralls dels prínceps. Els valors virtuoses i la formació intel·lectual han de servir per deslliurar el regidor dels trets immorals de la condició humana i capacitar-lo per exercir l'administració de la justícia i la política del seu regne o senyoriu.

D'entre els miralls de prínceps més destacats i influents de la plena i baixa edat mitjana,² s'hi troba el *Policraticus*, de Joan de Salisbury (1159), una obra de filosofia ètica i política que tracta una àmplia varietat de qüestions al voltant de les responsabilitats dels reis i la seva relació amb els súbdits. Malgrat la seva importància cabdal, des de finals del segle XIII, la majoria dels miralls centreeuropeus utilitzaren gairebé unànimement el model de caràcter escolàstic, prenent com a base els textos didacticomorals de Vicent de Beauvais, l'opuscle de Tomàs d'Aquino *De regno ad regem Cypri* (c. 1265, completat posteriorment per Bartomeu de Lucca) o, molt especialment, el *De regimine principum* del seu antic alumne Gil de Roma, el qual marca una renovació completa dels mètodes de composició dels textos polítics mitjançant una exposició acadèmica de gran claredat, dotat d'un estil i vocabu-

1. Algunes de les obres i els articles que segueixen sent de referència per al fet d'abordar el seu estudi des d'un punt de vista general són: Lester Kruger BORN, «The Perfect Prince: a Study in Thirteenth- and Fourteenth-Century Ideals», *Speculum* 3, 1928, 470-504; Wilhelm BERGES, *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*, Stuttgart, Karl W. Hiersemann, 1952 [1938]; Hans Robert JAUSS (dir.), *La littérature didactique, allegorique et satirique: partie historique* [*Grundriss der romanischen Litteraturen des Mittelalters*, vol. VI/1], Heidelberg, Winter, 1968; Philippe DELHAYE, *Enseignement et morale au XIIe siècle*, Friburg – París, Éditions Universitaires – Éditions du Cerf, 1988; Cary J. NEDERMAN, «The Mirror Crack'd: The *Speculum Principum* as Political and Social Criticism in the Late Middle Ages», *The European Legacy* 3, 1998, 18-38; Jean-Philippe GENET, «L'évolution du genre du Miroir au Prince en Occident», dins *Religion et mentalités au Moyen Âge: mélanges Hervé Martin*, Rennes, Presses universitaires, 2003, 531-541.

2. Cal tenir present que, a diferència de les cartes d'exhortació i dels miralls de prínceps de l'alta edat mitjana, els quals formaven part d'una lògica de col·laboració entre els poders civil i eclesialstic heretada del Baix Imperi, els que s'elaboraren a partir del segle XII ho feren des d'una perspectiva de separació d'ambdues esferes, en un context de reconstrucció progressiva del poder centralitzat després de la disgregació característica del món feudal.

lari accessibles.³ Al llarg dels darrers temps medievals, els temes i les preocupacions típics dels miralls de prínceps, enriquits en certs casos amb la tradició sapiencial oriental, van anar-se difonent a partir d'una àmplia gamma de gèneres literaris, tant en prosa com en vers.

En qualsevol cas, convé no perdre de vista que l'orientació ètica i moral pròpia dels miralls de prínceps sol definir tan sols un model ideal, una referència ideològica, que pot no tenir cap tipus d'eficàcia real a la pràctica, ja que no estan vinculats directament a la llei.

Tot i tractar-se d'una tipologia de font de gran rellevància i interès, a diferència d'altres tradicions historiogràfiques properes, no comptem amb cap treball de conjunt que relacioni i estudiï els principals trets dels miralls de prínceps elaborats en el marc de la Corona catalanoaragonesa, un buit que seria desitjable poder omplir a través de futures recerques.⁴

L'objectiu prioritari d'aquest article és contextualitzar, exposar i analitzar algunes de les particularitats i continguts principals de dos dels miralls de prínceps més destacats que es conserven per al cas de la Catalunya de la segona meitat del Tres-cents, els quals han rebut una atenció molt diversa per part dels estudiosos i les estudioses de la Història, de la Literatura o de la Filosofia.

3. Sens dubte, aquest fou el mirall de prínceps que gaudí de més influència i popularitat, tot penetrant de forma impressionant en els cercles dirigits. Va ser escrit per al rei Felip el Bell, probablement entre el 1277 i el 1282. A més d'un volum amplíssim de manuscrits llatins, se'n conserven traduccions al francès, italià, català, castellà, portuguès, alemany, flamenc, anglès, suec o hebreu. El seu èxit aclaparador prové, sobretot, de la conjunció que feu de la nova racionalitat aristotèlica i tomista amb la tradició didàctica dels miralls de prínceps, així com de l'adequació de la seva doctrina a unes monarquies en procés de redefinició i consolidació. Per a més detalls, vegeu GENET, «L'évolution du genre...»; Bonifacio PALACIOS MARTÍN, «El mundo de las ideas políticas en los tratados doctrinales españoles: los “espejos de príncipes” (1250-1350)», dins *Europa en los umbrales de la crisis: 1250-1350 [XXI Semana de Estudios Medievales de Estella]*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1995, 475.

4. En els casos de Castella, de França o del Regne Unit, per exemple, hi ha diversos treballs centrats en el seu estudi des d'una perspectiva prou àmplia i aprofundida publicats al llarg de les darreres dècades. En són una bona mostra els estudis de Jean-Philippe GENET, *Four English political tracts of the Later Middle Ages*, Londres, The Royal Historical Society [Camden Fourth Series, XVIII], 1977; Jacques KRYNEN, *Idéal du prince et pouvoir royal en France à la fin du Moyen Âge (1380-1440). Étude de la littérature politique du temps*, París, A. et J. Picard, 1981; Jacques KRYNEN, *L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIe-XVe siècles*, París, Gallimard, 1993; PALACIOS, «El mundo de las ideas políticas...», 463-483; José Manuel NIETO SORIA, «Les Mirrors des princes dans l'historiographie espagnole (couronne de Castille, XIVe-XVe siècles): tendances de la recherche», dins A. De BENEDICTIS (ed.), *Specula principum: rifleso della realtà giuridica?*, Frankfurt, Vittorio Klostermann, 1999, 193-207; Adeline RUCQUOI i Hugo Óscar BIZZARRI, «Los espejos de príncipes en Castilla: entre Oriente y Occidente», *Cuadernos de historia de España* 79, 2005, 7-30; David NOGALES RINCÓN, «Los espejos de Príncipes en Castilla (siglos XIII-XV): un modelo literario de la realeza bajomedieval», *Medievalismo* 16, 2006, 9-39; Ghislaine FOURNÈS i Elvezio CANÓNICA (ed.), *Le Miroir du prince. Écriture, transmission et réception en Espagne (XIIIe-XVIe siècle)*, Bordeus, Presses Universitaires de Bordeaux, 2011; Hugo Óscar BIZZARRI, «Sermones y espejos de príncipes castellanos», *Anuario de Estudios Medievales* 42, 2012, 163-181.

El Tractatus de vita, moribus et regimini principum de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou

L'infant Pere d'Aragó (1305-1381) fou el quart fill dels reis Jaume II i Blanca d'Anjou. De ben jove, esdevingué comte de Ribagorça i, poc temps després, també d'Empúries, un títol, aquest darrer, que permutà amb el seu germà petit, l'infant Ramon Berenguer, pel comtat de les Muntanyes de Prades, vinculat des de la seva creació a la baronia d'Entença, a més de senyor de diversos dominis al sud del regne de València.⁵

Al llarg de la seva vida, l'infant Pere anà adquirint una dilatada experiència en afers de govern i diplomàcia, per la qual cosa es guanyà el respecte, la confiança i, fins i tot, l'admiració d'alguns dels personatges de més relleu de la seva època, que el recompensaren amb tot un reguitzell de títols i d'honors, tot convertint-se en un «home de poder» fidel i actiu.⁶ La seva actuació com a lloctinent, ambaixador, capità general, mediador, tutor, canceller, privat, senescal, majordom i assessor «prudent, lleial i savi» en són una bona mostra.

Tot i haver anhelat els drets successoris a la Corona catalanoaragonesa durant el regnat del seu germà (Alfons el Benigne) i malgrat les fortes desavinences amb el seu jove nebot (Pere el Cerimoniós) quan esdevingué rei,⁷ l'un i l'altre valoraren les seves virtuts, fins al punt d'oblidar les diferències i convertir-lo en la seva mà dreta, un veritable *alter ego* dotat d'enorme autoritat i consideració, tant pel que fa a la inspiració com a la direcció de la política reial.

L'any 1358, arran d'unes visions que va tenir al castell de Falset, l'infant Pere va decidir abandonar el segle i professar com a monjo franciscà al convent de Framenors de Barcelona. Ens ho exposa ell mateix, esdevingut ja frare, a les seves *Revelationes factæ fratri Petro de Aragonia* (1365):

5. Pel que fa a la seva figura, remeto a l'obra coordinada per Antoni CONEJO DA PENA (ed.), *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, «molt graciós e savi senyor»*, Valls, Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant – Cossetània, 2015. L'acció de govern de l'infant Pere com a comte de Ribagorça pot llegir-se a Guillermo TOMÁS FACI, *El infante Pedro, conde de Ribagorza (1322-1358)*, Barcelona, Universitat de Barcelona [Premis IRCVM], 2023, mentre que la que dugué a terme al capdavant dels comtats emporità i pradenc s'analitza a Joel COLOMER CASAMITJANA i Miquel Àngel FUMANAL PAGÈS, «Economia, política i mecenatge al comtat d'Empúries en temps de l'infant Pere (1325-1342)» i a Eduard JUNCOSA BONET, «El govern del comtat de Prades en temps de l'infant Pere», dins CONEJO (ed.), *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou...*, 57-86 i 123-142, respectivament. Pel que fa a la gestió al capdavant de la baronia d'Entença, vegeu Albert MARTÍNEZ ELCACHO, «Seguint les petjades de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou a la baronia d'Entença», *Miscel·lània del CERRE* 32, 2022, 327-343.

6. En referir-se a l'infant Pere, el cronista Ramon Muntaner el defineix com a «molt graciós e savi senyor» (*Crònica*, cap. 291), mentre que, segles després, Jerónimo Zurita remarca d'ell que «tenía grande autoridad con todos» (*Anales de la Corona de Aragón*, llibre IX, cap. 18).

7. Al respecte d'això, vegeu Josep RIUS SERRA, «L'arquebisbe de Saragossa, canceller de Pere III», *Analecta Sacra Tarraconensia* 8, 1932, 6-9 i 33-38.

Com yo, fra Pere d'Aragó, fos en lo loch de Falcet en stament seglar e-m volgués separar quelcom del món et viure en repòs et no trobàs bé lo convinent on posqués a caminar, fiu oració al nostre senyor Jesuchrist que plagués a ell a mi, indigne e pecador, de mostrar via e carrera on yo posqués Ell servir a profit de la meva ànima e a bon exemple de molts. E feta aquesta oració per alguns dies, una nit que yo dormia en mon lit, la mijà nit passada, yo viu aytal visió; era a mi vigares que frare Bernat Bru, llavòs ministre dels frares menors en la província de Aragó, vengués a mi dient aytals paraules: –Senyor, sant Luís, avoncle vostre, ve a vós.

E yo, asò oït, cuytadament fort gojós, et encara intenés que isqués en un porxe badiu per on venia devès a mi lo dit avoncle meu, mossèn sant Loís. Et quant yo-l viu et fiu prop d'ell, gité'm a sos peus per tal besàs aquells, màs ell no u sofrí, anç me pres per los bras et llevà'm de terra et besà'm. Déu meu, Senyor beneyt! Quanta et qual fo la dolçor de aquell beysament Vós ho sabets.

Et quan yo fui levat de terra, guardé la sua cara devota et graceosa ab gran devoció et escampament de làgremes, et stant axí a la part de cara sua, de luen quelcom, staven VII o VIII persones, hòmens et fembres, clars et resplendents en àbit de frayres menors et menoretetes. Et dix-me llavors mossèn sent Loís: –Nebot, dix ell, vèts vós aquells qui són llà, tots són stats de nostre linatge et sots hàbit de sant Francesch et de santa Clara són en Glòria, et aquesta és la vida et carrera vostra a bé de la vostra ànima et a bé de les ànimes de molts. Et açò dit, la visió desaparequé et yo desperté'm fort consolat et tot anublat de làgremes.

Et après la visió, fui axí toquat per nostre senyor Déus et il·luminat lo meu cor que altre no podia fer. Après poch dies, ordenats mos fets, axí de la meva ànima com de mos fills, partí del loch de Falcet et aní a la ciutat de Barcelona. En lo monestir nostre de la dita ciutat, dilluns a XII de novembre, l'altre dia après la festa de sant Martí, a la mitja nit, en lo Capítol del dit monestir, presens los frares de dit monestir et alguns seglars, de mà del dit frare Bernat Bru, ministre, yo rehebí lo sant àbit de mossèn sent Francesch l'any de la Incarnació de Jesu Christ mil CCC LVIII et en l'any de mi, dit frare Pere, LIII anys.⁸

Efectivament, el 12 de novembre de l'any 1358, en un context polític molt convuls, l'infant Pere accentuà les seves tendències místiques i renuncià als seus títols, honors i béns mundans per tal d'ingressar a l'orde seràfic, tot seguint l'estela de diversos personatges de sang reial que entre els segles XIII i XIV van vestir-ne l'hàbit. Malgrat tot, fra Pere d'Aragó, imbuït de misticisme profètic i envoltat de la fama de visionari apocalíptic, no deixarà pas de ser un personatge influent que, commogut per la «captivitat babilònica» de l'Església, s'esforçarà per intentar acon-

8. Josep Maria POU I MARTÍ (ed.), *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Madrid, Colegio Cardenal Cisneros, 1991 [1930], 349-350, amb certes esmenes.

seguir el retorn del pontífex a Roma (fet que aconseguirà durant un efímer període), i evitar, debades, les tribulacions que acabaren desembocant en el gran Cisma d'Occident.⁹

Poc temps abans d'abraçar la vida religiosa, l'infant Pere, ampli coneixedor, per pròpia experiència, dels fonaments del regiment polític, redactà el seu *Tractatus de vita et moribus et regimine principum sive Comentarius in primum librum Regum*,¹⁰ dedicat al rei Pere el Cerimoniós, un manual de bon govern –testimoni del seu context històric immediat i recordança de les grans gestes dels monarques passats– vinculat amb diversos exemples de literatura i retòrica polítiques de l'època.¹¹

El *Tractatus* va ser presentat pel seu primer editor (F. Valls i Taberner) com el «testament polític» de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, una consideració que ha estat reafirmada pels estudis posteriors.¹²

A mitjan segle XVIII, el manuscrit original va ser regalat pel jesuïta sevillà José de Hierro, professor de retòrica i de teologia moral, al polític i diplomàtic José Carvajal y Lancaster, bibliòfil i protector de la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando de Madrid, i actualment està perdut.¹³ Tan sols se'n conserva una còpia d'època moderna feta sobre un manuscrit en pergamí luxós i il·luminat, que mostra en una de les miniatures l'infant de genolls oferint la seva obra al monarca regnant, Pere el Cerimoniós.

9. Sobre aquestes qüestions, al marge de la fonamental obra citada a la nota anterior, vegeu Daniel GENÍS MAS, «Les profecies de l'infant Pere d'Aragó (1305-1381): el comtat d'Empúries i l'inici del joaquinisme a Catalunya», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 35 (2002), 119-140; Lluís CABRÉ OLLÉ, «L'infant Pere d'Empúries i la tradició familiar: estampes en el setè centenari del seu naixement», *Mot so razo* 4, 2005, 69-83; Daniel GENÍS MAS, «Poesies i profecies de l'infant Pere», dins CONEJO (ed.), *L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou...*, 111-122.

10. El text en qüestió va ser transcrit l'any 2005 per Alexandra Beauchamp i se'n pot trobar l'edició en línia a la biblioteca electrònica del NARPAN <<https://www.narpan.net/ben/indexderegimine.htm>> [consultat el 26.7.2023]; una edició que revisa i corregeix la publicada per Ferran VALLS I TABERNER a *Estudis franciscans* (1926), reimpressa dins l'obra editada per Manuel Juan PELÁEZ ALBENDEA i José CALVO GONZÁLEZ, *Literatura jurídica. Estudios de ciencia jurídica e histórica del pensamiento canónico y político catalán, francés, alemán e italiano*, Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias, 1986, 259-298. A més de la transcripció, vegeu els estudis següents: BERGES, «Die Füstenspiegel...», 345-348; PALACIOS, «El mundo de las ideas políticas...», 482-483; Francesco SANTI, «La teologia política catalana della fine del secolo XIV», *Conciliarismo, stati nazionali, inizi dell'umanismo*, Spoleto, Fondazione CISAM, 1990, 188-197; Alexandra BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture: le *De regimine principum* de l'infant Pierre d'Aragon (v. 1357-1358)», *Anuario de Estudios Medievales* 35/1, 2005, 233-270.

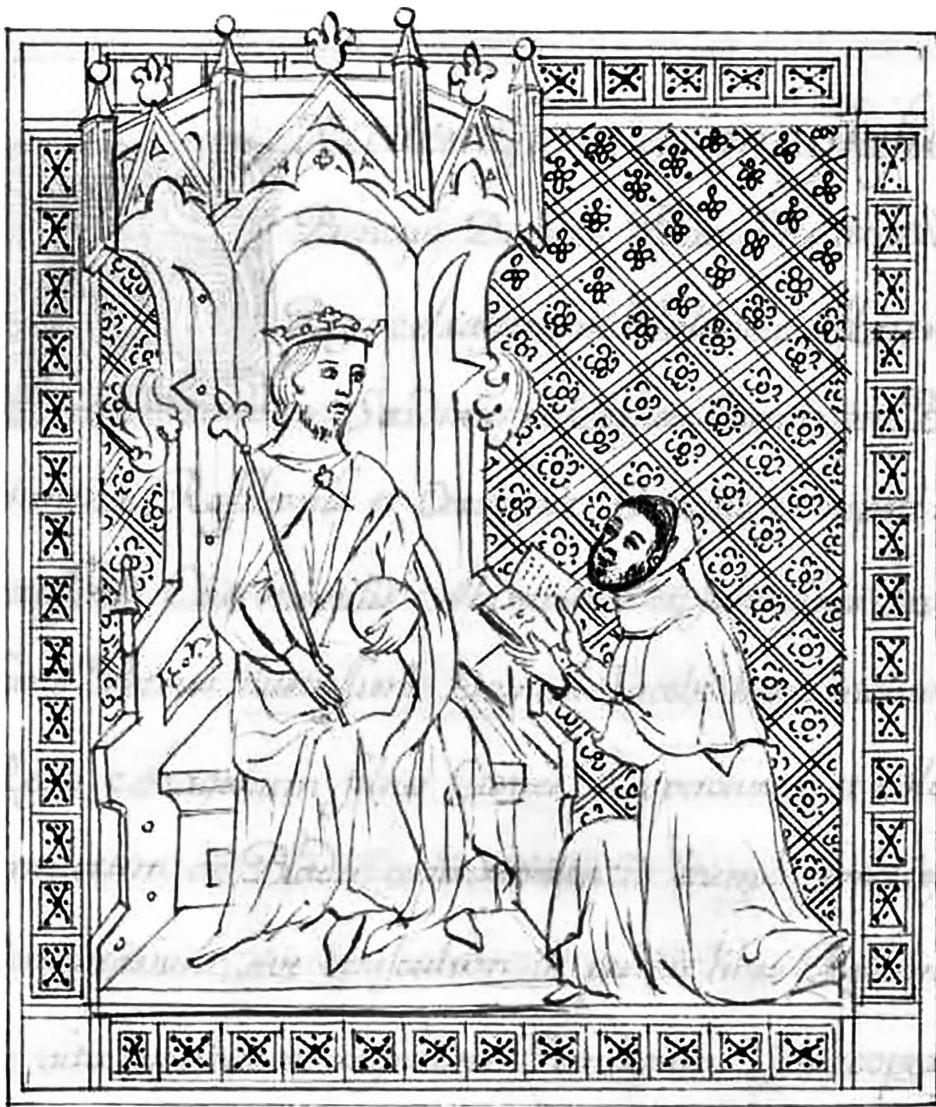
11. Aquest assaig de teologia política va ser qualificat pel seu propi autor de «tractat», «opuscle», «comentari a *Primer llibre dels Reis*» i «sermó».

12. Tal com es demostra a BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture...».

13. La darrera referència a l'original va ser la descripció que en feu un arxiver de l'Archivo General de la Administración de Alcalá de Henares –destruït per un incendi l'any 1936– a la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* 2, 1872, 250-252. Se'n pot llegir la transcripció a BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture...», 237-239. Ara com ara, no es té constància de com va arribar el manuscrit original a mans de l'esmentat jesuïta.

FIGURA 1

Detall de la còpia de mitjan segle XVIII del *Tractatus de vita, moribus et regimine principum* de l'infant Pere [Biblioteca Nacional de España (BNE), Ms. 12987, f. 8r]

Coneixem alguns detalls de l'original per la descripció que se'n feu en un inventari fet poc després de la mort del rei Martí l'Humà (1410), el qual demostra que llavors encara pertanyia a la biblioteca reial aquell:

[...] libre appellat *Regiment de príncep*, en llatí, escrit en pergamins ab posts de fust e cuberta de cuyro vermell, empremtat ab VIII claus d'argent, ço és, a cada post del libre IIII, ab II smalts d'argent del timbre reyal, ab dos tancadors d'argent smaltats, ab parxa de seda verda, ab flochs de seda verda als tancadors, lo qual comença «De singularitate» e faneix «per infinita secula seculorum. Amen», e lo qual libre havia un stoix de cuyro vermell.¹⁴

La data *post quem* del manuscrit és un esment de la campanya del rei Pere a Sardenya (1354-1355), mentre que el terme *ante quem* se situaria en l'abandó de la vida secular per professar com a framenor (1358), puix que l'infant encara exhibeix els títols als quals va renunciar («infans Petrus, illustrissimi domini Iacobi bone memorie regis Aragonum filius, comes Rippacurcie et Montanearum de Prades»), tot i que ja se'l representa vestint l'hàbit franciscà.

El més raonable sembla, doncs, que el *Tractatus* es redactés ben poc abans de l'ingrés a l'orde, potser amb pressa, i que l'oncle l'havia d'entendre com una ofrena al nebot. Amb tot, el *Tractatus* no era simplement un text honorífic, i si tenim en compte la talla política de l'autor i la seva implicació directa en afers seculars de primer ordre al llarg de tota la seva vida, l'hem de veure també com un reflex del context històric immediat.

Certament, el *Tractatus* no ha merescut gaire atenció en la història del pensament polític. El fet de no haver estat mai traduït del llatí, de no tenir una estructura clara,¹⁵ en acumular capítols amb consells per al príncep d'origen i naturalesa diversa, de no fer referència al *corpus* aristotèlic i d'estar tan immers en la realitat política i exalçament de la dinastia en poden ser l'explicació.

Es tracta d'un comentari bíblic a alguns passatges del *Primer llibre dels Reis*, estructurat en trenta-cinc capítols d'extensió desigual, força breus en general, tenyits de cap a cap de l'espiritualisme franciscà, amb diverses cites preses d'autoritats sagrades i patristiques, de codis legals clàssics, així com dels aforismes d'Hipòcrates, de Valeri Màxim i, sobretot, del pseudoaristotèlic *Secretum secretorum*, un llibre que havia format part de l'educació de l'infant. Però, malgrat aquesta aparent falta d'interès conceptual, el *Tractatus* esdevé especialment interessant si el llegim en el context de la literatura política més pròxima en la qual va influir,¹⁶ i més encara si el posem en relació amb la pràctica política duta a terme per l'in-

14. Jaume MASSÓ I TORRENTS, «Inventari dels béns mobles del rey Martí d'Aragó», *Revue Hispanique* 12, 1905, 420.

15. A diferència d'altres miralls de prínceps, el de l'infant Pere no segueix un pla coherent preestablert, es desenvolupa a través d'associacions d'idees entre els seus capítols i no estableix una distinció precisa entre el tractament de les qualitats i virtuts del governant, l'organització de la cúria i la casa, l'administració de la cosa pública i la defensa del regne. Sobre això, vegeu BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture...», 251-253.

16. Tant a les cartes i parlaments del rei Pere III, com a la mateixa *Crònica*, hi retrobem l'orientació bíblica i la majoria de les virtuts que es van aconsellar al llarg del *Tractatus*. Sobre totes aquestes qüestions, vegeu CABRÉ, «L'infant Pere d'Empúries...», 77-78; BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture...», 242-251; PALACIOS, «El mundo de las ideas políticas...», 482.

fant, de la qual són testimoni els documents conservats en els registres de la seva cancelleria comtal.¹⁷

Malgrat que hi ha hagut autors que han vist en l'obra de l'infant Pere un text amb finalitats més aviat teòriques que pràctiques,¹⁸ l'opinió ha estat rebatuda per altres estudis que defensen exactament el contrari,¹⁹ un punt de vista, aquest darrer, que compartim i que esperem poder reforçar amb noves dades. I és que, més enllà de la definició de les necessàries virtuts personals del príncep, el *Tractatus* de l'infant Pere trasllada la seva aplicació pràctica al camp de la política, de la direcció dels seus reialmes i del govern dels seus súbdits, tot establint el poder i l'acció reials sota els auspicis divins, ja que Déu és la font d'on emana el poder del príncep, el qual ha de ser imatge de Crist a la terra, capaç, fins i tot, de sacrificar la pròpia vida.

Situats en aquesta lògica de practicitat, s'entenen molt millor els continguts del tractat, el qual es redactà en un context convuls, en plena campanya contra el rei de Castella. Durant la Guerra dels dos Peres, l'infant, tot i la seva posició inicial contrària a la contesa bèl·lica, va comandar durant un temps les tropes en defensa del regne de València. Coneixedor dels fets en primera mà, dedica el capítol més llarg de la seva obra a les condicions de la guerra justa, la qual ha de comptar amb el consentiment de les Corts, i no ha de fer-se mai per iniciativa pròpia ni per cap passió, i sempre en benefici del bé comú.

El llibre que es glossa al *Tractatus* (el *Primer llibre dels Reis*) és un text cabdal entre els relats històrics de l'Antic Testament, ja que és on s'explica el naixement de la monarquia. L'infant l'aprofita, des d'una perspectiva messiànica, per mostrar la caiguda en desgràcia per la supèrbia de Saül, la qual contrasta amb la figura modèlica de l'humil David, tot traçant un recorregut, a través dels capítols de l'obra, des dels orígens fins a la unció del rei pastor.

De la mà del profeta Daniel, defineix la figura d'un príncep dotat de les virtuts cristianes personals i temorós de Déu, que reuneix oficials i súbdits en un cos, i que està armat amb la justícia, el seny i la fe; llavors, saltant a la unció de Saül, l'autor justifica la institució de la monarquia, i s'adreça a Pere el Cerimoniós per recordar-li el dia de la coronació, quan fou ungit per ministres de l'Església, així com el seu deure de lluitar contra els enemics de la fe.

En els darrers capítols, s'al·ludeix amb insistència als perills de la supèrbia, fins a arribar a una lloança final del patró perfecte, on s'exalça un David evangèlic i ecumènic, model de futur, que no solament governi el poble d'Israel com un pastor té cura i fa pasturar el seu ramat, sinó que alimenti tota l'Església de Déu. Per tal d'assolir aquest ideal, el príncep no ha de ser venjatiu amb un enemic de la mateixa fe. L'exemple del rei David utilitzat per l'infant Pere pot ser ben bé una forma

17. Sobre la qual vegeu Manuel ROMERO TALLAFIGO, *La cancelleria de los condes de Prades y Ribagorza (1341-1414)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1990.

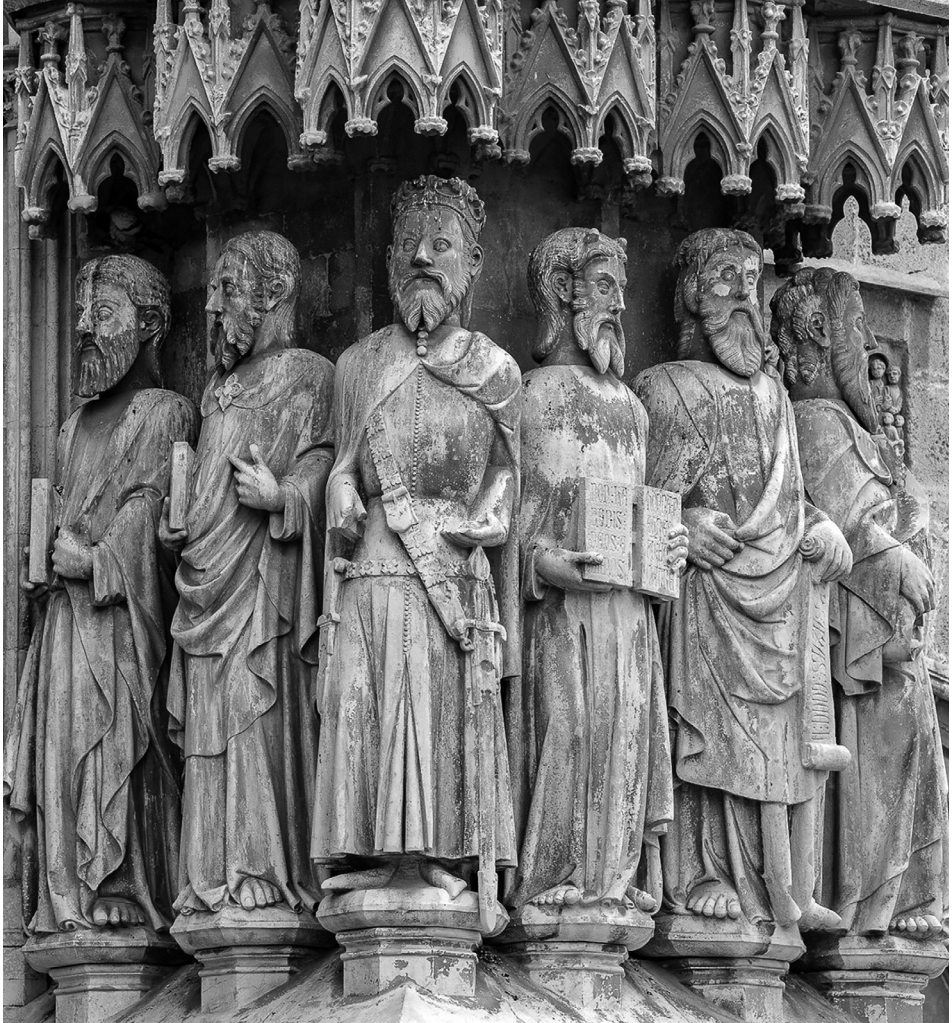
18. És el cas, per exemple, de SANTI («La teologia política...», 194).

19. La principal defensora d'aquesta interpretació ha estat BEAUCHAMP («De l'accion à l'écriture...», 263-269), seguida en bona part per CABRÉ («L'infant Pere d'Empúries...», 77-80), autor que aporta altres idees interessants al respecte de la interpretació dels continguts de l'obra.

d'advertir el seu nebot sobre la forma de comportar-se amb Pere el Cruel o, encara més, amb l'infant Jaume de Mallorca, tancat de nit en una gàbia per expressa ordre del monarca dictada aquell mateix 1358.

FIGURA 2

Representació del rei David (possiblement assimilat al rei Pere el Cerimoniós o del Punyalet) a la façana de la catedral de Tarragona, obra de Jaume Cascalls, Guillem Solivella i Jordi de Déu (c. 1370)

Fotografia de Rafael López-Monné. Tots els drets reservats.

Tant el rei Pere com els seus assessors van recórrer sovint als *Llibres dels Reis*. Un exemple ben notori és la proposició reial que inaugurava les Corts generals de

Montsó, Tamarit de Llitera i Fraga (1383-1384), la qual s'articula a manera de sermó. De la mateixa manera, a la introducció de la *Crònica*, dissenyada amb una tècnica semblant, el rei es proposa directament «així com altre David». Malgrat tot, l'ús que fa el Cerimoniós del rei David no és el del pastor humil capaç de perdonar els enemics de la mateixa fe, sinó que s'enfoca en aquell de qui es va escriure «l'espasa no s'allunyarà mai de casa teva», a fi de justificar les guerres, la venjança i les tribulacions mitjançant el providencialisme.²⁰ Aquesta assimilació del rei Pere amb el rei bíblic per antonomàsia podria tenir la seva expressió artística en les efigies que decoren la façana principal de la catedral de Tarragona.

Més enllà de les qüestions de caire ideològic, també resulta especialment interessant observar com l'acció política de l'infant Pere al capdavant dels seus senyorijs va servir per oferir diversos consells de bon govern al seu nebot. Així, per exemple, podem veure com el segon capítol del *Tractatus* està dedicat a les virtuts de la benignitat i la fortalesa del príncep, mentre que el desè se centra en la clemència, uns valors que el mateix infant va procurar dur a terme en l'exercici del seu regiment, tal com demostra aquest document extret de la seva cancelleria comtal:

Al feel nostre, lo batle del loch nostre de Vilanova de Prades o a son lochtinent, salutem et gratiam. Com Nós ajam entès que Ramon de Vilamur, del dit loch nostra de Vilanova de Prades, per execució de justícia, és estat penjat, e que la mare del dit Ramon [...] de son alberch [...], ab gran dolor de son cor, vehia son fill penjat, e per aquesta rahó sia stat a Nós humilment suplicat que·l dit Ramon manassen fer despenjar; per ço Nós, la dita suplicació benignament reebuda, e havent compassió de la mare del dit Ramon, a vós dehim e manam que, tantost que per ela o per altre en loch seu ne setrets request, façats despenjar lo dit Ramon e aquell lexets soterrar.²¹

Així mateix, podem trobar molts altres testimonis que fan palesa la generositat o la deferència, entre altres virtuts que recomanarà tenir al seu rei envers els súbdits. Una bona mostra en aquest sentit seria l'acceptació d'una pròrroga concedida als habitants de Móra per fer front al pagament d'una talla que la universitat assegura no poder satisfer, o la llicència concedida als jueus de l'aljama de l'Aleixar atenen una súplica que havien elevat al senyor relativa a l'entrada de verema i vi a la vila, tot i que això contravingués les ordenances municipals.²²

Sens dubte, seria interessant seguir ampliant la recerca en aquesta línia per tal de trobar altres testimonis que vinculessin encara més l'acció de govern exercida per l'infant Pere amb els continguts que conformen el seu *Tractatus*.

20. Sobre aquests aspectes, vegeu CABRÉ, «L'infant Pere d'Empúries...», 77-80.

21. Arxiu de la Casa Ducal de Medinaceli (ADM), Sogorb-Cardona, fons Prades, llig. 9, exp. 184, f. 40v [ADMC, rotlle 89, fotograma 300]; ed. JUNCOSA, «El govern del comtat de Prades...», 132.

22. Ambdós documents es transcriuen íntegres a JUNCOSA, «El govern del comtat de Prades...», 131.

El Regiment de prínceps e de comunitats (o Dotzè del Crestià) de Francesc Eiximenis

En l'àmbit teòric, el pensador d'aquest període que va definir millor els fonaments i l'essència del poder i el seu exercici a la Corona d'Aragó fou el franciscà gironí Francesc Eiximenis (c. 1330-1409), les idees del qual van tenir un paper de primer ordre en els diferents nivells de la praxi política del seu temps. Era fill d'una família acomodada de mercaders i es convertí en un dels pensadors més destacats i influents de la baixa edat mitjana. Amb una extensa formació universitària, esdevingué conseller de reis i de regidors municipals, així com un prolífic escriptor.²³

De la seva abundant obra, la que més s'aproxima al model del mirall de prínceps –tot i que el supera amb escreix– és el *Dotzè del Crestià*,²⁴ també conegut com a *Regiment de prínceps e de comunitats*, el qual va dedicar al primogènit de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, el «senyor n'Amfòs, marquès de Villena, comte de Dènia e de Ribagorça».

El conjunt del *Crestià*, iniciat vora el 1379, havia estat impulsat directament per la monarquia i els consellers barcelonins,²⁵ i un dels llibres que componen el *Dotzè*, titulat el *Regiment de la cosa pública*, va destinar-se als jurats de la ciutat de València i es convertí en un manual de bon govern per a moltes altres ciutats valencianes i catalanes de l'època, que el tenien penjat amb cadenes a les seves respectives sales del Consell.²⁶

Eiximenis va idear el *Crestià* seguint una lògica de caiguda-redempció a partir d'un total de tretze llibres –«a honor del nostre Salvador, Jhesucrist, e de los sancts

23. La seva obra ha generat un nombre considerable d'estudis, una part important dels quals es recull a la biblioteca del NARPAN <<https://eiximenis.narpan.net/bibliografia.html>> [consultat el 31.7.2023]. A més, hi ha disponibles diverses monografies sobre la seva figura i obra publicades en els darrers anys: Antoni RIERA I MELIS (coord. cient.), *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409): el context i l'obra d'un gran pensador medieval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2009; Ramon FERRER NAVARRO (ed.), *Eiximenis i la seua obra*, València, AVL, 2010; *Francesc Eiximenis. En bomenatge*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Jurídics (IEC) [Miscel·lània, 4], 2021; Sadurní MARTÍ CASTELLÀ i Xavier RENEDE PUIG (ed.), *Francesc Eiximenis. Vida, obra i transmissió*, Girona, Publicacions de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, 2021.

24. Actualment s'està a punt d'enllestir la iniciativa, engegada a mitjan anys vuitanta per Curt Wittlin i continuada per Xavier Renedo, Sadurní Martí i el seu equip, de publicació de l'edició crítica dels diversos volums del *Dotzè*, sota l'empara de la Universitat i la Diputació de Girona.

25. El mateix Eiximenis, en el *Primer del Crestià*, exposa que va emprendre l'obra «per manament del molt alt e poderós príncep e senyor lo senyor rey en Pere, per la gràcia de Déu rey d'Aragó», i pels «prechs dels reverents e amables senyors seus, los consellers de la ciutat de Barchinona e d'alscuns devots e honorables ciutadans de aquella mateixa ciutat, los quals percebia animats de saber la carrera de Paradís». De fet, fou ben evident l'interès que Pere el Cerimoniós va mostrar per tal de poder disposar del tractat, fins al punt de prohibir a Eiximenis marxar de Barcelona «tro e tant que la dita obra sia perfeta e acabada» (Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA], Cancelleria [C], reg. 1212, f. 54v; ed. Jaume RIERA I SANS, *Francesc Eiximenis i la casa reial. Diplomataris 1373-1409*, Girona, Publicacions de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, 2011, doc. 20).

26. L'edició crítica més recent de l'obra ha estat recentment publicada per David GUIXERAS OLIVET, Barçino, 2022.

apòstols», dels quals arribà a completar només una tercera part. En conjunt, aquest ampli i ambiciós projecte volia esdevenir una summa que recollís la totalitat del dogma i de la moral cristians, que pogués servir «a persones científiques e letrades», però també, i sobretot, «a persones simples e legues e sens grans lletres».

En el *Primer* s'exposen els fonaments de la religió cristiana, de la llei natural, de la llei de gràcia i de la revelació; en el *Segon* s'aborda la caiguda de l'home cristià de la dignitat i dels dons rebuts a causa de diversos tipus de temptacions; el *Terç* tracta sobre el mal i el pecat, mentre que del *Quart* al *Tretzè* s'havien de plantejar les deu formes o «ajudes principals que lo piados Pare, nostre senyor Déu, dona a aquells qui són cayguts en lo pou de peccat e en les mans de aquell cruel enemich nostre, lo demoni» per tal d'assolir la salvació. Una d'aquestes vies o formes era la política («el bon regiment de la cosa pública»), que és en allò que se centra específicament el *Dotzè* a través dels seus més de nou-cents capítols.

El bon consell i la mediació d'Eiximenis en les qüestions més delicades seran reclamats tant pel rei com pels infants Joan i Martí i les seves esposes respectives, al llarg dels anys successius, i continuarà sent així un cop esdevinguts monarques. Tant l'un com l'altre seran els destinataris de les dues cartes autògrafes del framenor que es custodien a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i en les quals els brinda diversos consells útils per al regiment.²⁷ Totes aquestes recomanacions sintetitzen algunes de les principals idees que vertebreren el *Dotzè*, el gran manual de la teoria política eiximeniana.

A grans trets, la doctrina del poder d'Eiximenis és fruit d'una combinació entre inspiració divina i voluntat humana, entre comportament dictat i llibertat. Tot i tractar-se de perspectives aparentment oposades, el menoret sol aconseguir, en la seva aplicació pràctica, que coexisteixin en una mateixa lògica explicativa. D'aquesta manera, mentre que Déu és la causa remota o l'origen mediat del poder, la causa pròxima o el seu origen immediat resideix en el poble, el qual escull regidor per al seu propi benefici.

Segons Eiximenis, la responsabilitat de dotar-se d'una senyoria adequada recau sobre les comunitats, i han de fer-ho tal com desitgin, «si-s vol que fos sots príncep, si-s vol sots regiment de alguns de si mateixa a temps, si-s vol per altra via». El franciscà entén que el regiment d'una sola persona és el més adequat per als regnes, mentre que l'exercit per una part de la mateixa comunitat és la forma més apta per assolir el govern ideal a les ciutats. Així doncs, tot i que en origen el poder polític residís en el poble, aquest l'ha de transferir preferiblement a un rei que garanteixi la defensa, la pau i el bon estament de la cosa pública.

27. ACA, Col·leccions, Autògrafs, II-A-8 (1) (València, 15 de juliol de 1392) i II-A-8 (2) (12 de març de 1396); Antoni RUBIÓ I LLUCH (ed.), *Documents per a la història de la cultura catalana medieval*, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2000 [1908], ap. IX, 399-403; Sadurní MARTÍ CASTELLÀ, «Les cartes autògrafes de Francesc Eiximenis», *Estudi General. Revista de la Facultat de Lletres de la Universitat de Girona* 22, 2002, 237-249; també es pot consultar l'edició diplomàtica i interpretativa de les cartes a la biblioteca electrònica del NARPAN, que corregeix i complementa la versió en paper; RIERA, *Francesc Eiximenis i la casa reial*, doc. 46 i 56; Eduard JUNCOSA BONET, «Francesc Eiximenis i el poder reial: entre la teoria i la praxi», dins *Francesc Eiximenis. En homenatge*, 17-19.

FIGURA 3
Incunable del *Dotzè del Crestià*, de Francesc Eiximenis,
publicat a València per Lambert Palmart l'any 1484

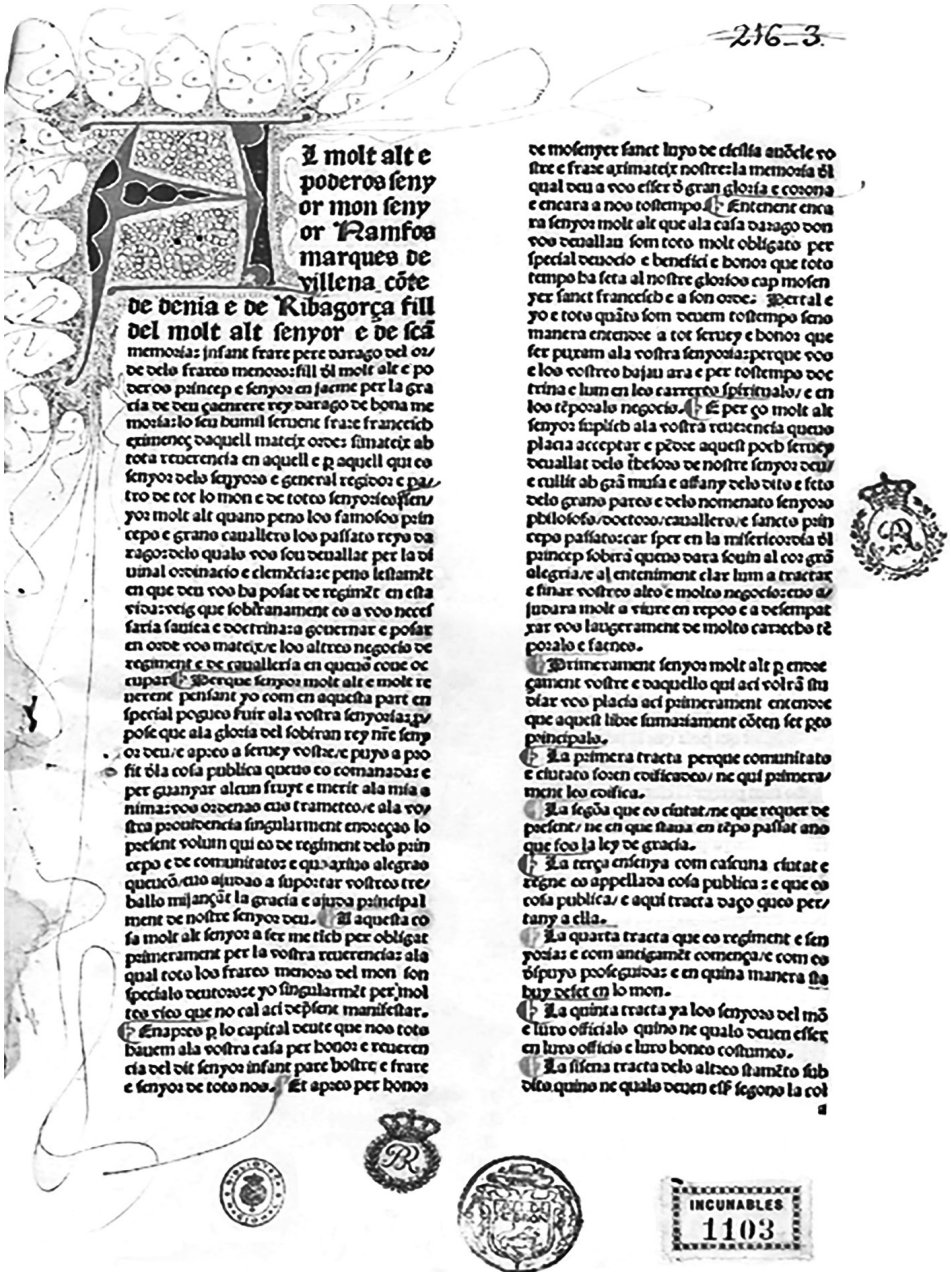

FIGURA 4

Foli il·luminat de l'incunable del *Regiment de la cosa pública*, de Francesc Eiximenis, publicat a València per Cristòfor Cofman l'any 1499

Wikimedia Commons.

Segons Eiximenis, la responsabilitat de dotar-se d'una senyoria adequada recau sobre les comunitats, i han de fer-ho tal com desitgin, «si-s vol que fos sots príncep, si-s vol sots regiment de alguns de si mateixa a temps, si-s vol per altra via». El franciscà entén que el regiment d'una sola persona és el més adequat per als regnes, mentre que l'exercit per una part de la mateixa comunitat és la forma més apta per assolir el govern ideal a les ciutats. Així doncs, tot i que en origen el poder polític residís en el poble, aquest l'ha de transferir preferiblement a un rei que garanteixi la defensa, la pau i el bon estament de la cosa pública.

Pel que fa a l'ideal del bon rei, per a Eiximenis, el «ver príncep» és el vicari de Déu, llum de virtut, cap de tot el poble, fonament de pau, vida dels seus súbdits, pare dels estranys, ànima de la cosa pública, regla i llei de justícia, mantenidor de la veritat, patró dels afligits, riu de clemència, refugi dels desolats, goig dels vassalls, coltell contra el pecat, mort dels malvats, esperança dels bons, escut contra tota perversitat i nequícia, repòs i solaç de tots els seus. És per tot això que el príncep ha de ser «bo a tot e per tot e ab tot e en tot e de tot», així com «hom sensat e amant son poble, e tal qui tostemps e totsjorns sia ocupat en regir e governar ses gents, e en dar-los drete justícia, e prompte, e sens anuig, e sens corrupció; e deu vetlar en sa prosperitat e com los puxa deffendre de mal».²⁸

Al llarg de diferents capítols de l'obra, s'insisteix en el fet que l'estament del príncep requereix necessàriament quatre elements principals: elecció (drete i legítima), autoritat (mer imperi i plena jurisdicció, alta i baixa, sobre els seus vassalls per governar amb profit la cosa pública a glòria de Déu), emolument (temprat i just, suficient per punir els malvats i fer respectar les lleis) i honor (derivat del seu estament com a principal persona de sa senyoria).²⁹

El bon príncep ha de regir i endreçar els seus vassalls a viure civilment i política, «car noble rey és fortalea e fonament e raó de tot bé», i no ha d'oblidar mai que «Déus per altre no l'à posat en lo regiment sinó per profitar al poble».³⁰ Per aquesta raó, el monarca rep un poder i una autoritat que el poble pot recuperar quan sigui necessari, ja que «tot quant han los prínceps, tot és de la cosa pública quils ho ha dat».³¹ A través d'aquest mecanisme, el príncep és constituït pel poble, i mitjançant els pactes convinguts es defineix i es limita el seu poder, i preval sempre el bé de la comunitat per sobre del de son regidor, que s'ha de considerar més el seu servidor que no pas el seu senyor.³²

28. *Dotzè del Crestià (DC)*, cap. 121, 444, 516 i 528.

29. *DC*, cap. 399, 403, 407, 419-421 i 435.

30. *DC*, cap. 639 i 775.

31. *DC*, cap. 509 i 677.

32. *DC*, cap. 398, 407, 506, 509, 513, 548, 670, 673 i 677. Sobre la importància d'aquest vincle contractual en l'obra d'Eiximenis, vegeu Eduard JUNCOSA BONET, «Pensar el pacto en la Corona de Aragó: Francesc Eiximenis y el Dotzè del Crestià», dins F. FORONDA (ed.), *Avant le contract social: le contrat politique dans l'Occident médiéval XIIIe-XVe siècle*, París, Publications de la Sorbonne, 2011, 451-480. Pel que fa a la importància de la comunitat per a les tesis del menoret, vegeu Paolo Evangelisti, «Credere nel mercato, credere nella "respublica". La comunità catalano-aragonesa nelle proposte e nell'azione politica di un esponente del francescanesimo mediterraneo: Francesc Eiximenis», *Anuario de Estudios Medievales* 33/1 (2003), 69-118. Per tal de contextualitzar

Per tal de mantenir viu el vincle, el príncep ha d'estimar els seus vassalls, car «senyor qui no ama no és amat», ha d'observar i complir els pactes i les bones lleis establertes amb ells, i ha de conservar i defensar les seves propietats i lluitar pel seu poble fins a la mort, protegint-lo de tota adversitat.³³

A més a més de tot això, els bons reis, com a mitjancers entre Déu i el poble, han de fer tot el possible per ser virtuoses. Al marge de les virtuts teològiques (fe, esperança i caritat), tot bon rei ha de posseir les virtuts cardinals (prudència, templança, fortalesa i justícia) i les que se'n deriven. També ha de posseir, sempre en la justa mesura, altres virtuts morals, com ara la magnanimitat, la magnificència, la liberalitat, la benignitat, l'afabilitat, la veritat, la noblesa, la fidelitat, la lleialtat, la fermesa, la constància, la pietat, la misericòrdia, la moderació, l'honorabilitat, la cortesia i la generositat, així com tot un seguit de virtuts intel·lectuals: la saviesa, la ciència i les arts, entre d'altres, ja que «rey il·literate no devia ésser dit rey, mas ase coronat».³⁴

Tenint en compte que el poble ha transferit el seu poder i ha dipositat la seva confiança en el príncep per a la seva protecció i salvació, resulta especialment greu que aquest darrer es converteixi en traïdor i en tirà, el qual Eiximenis, presenta com a:

[...] caçre pudent de tota legesa, mort de tota bondat, renegament de Déu e de tota ley, coltell contra la cosa pública, enemich de tota virtut, confusió de tota noblesa, segeta contra veritat, renegat falsari sens tota fe e lig, corruptor de tota leialtat, traydor manifest, públic ladre, raptor adelant, demoni encarnat, notori fill del diable, perseguidor de tot bon hom, nodriment de bacalleria, font de cueldat, desrahiqant tota pietat, la presència del qual corromp l'ayre, e fa tremolar la terra e procura infinits mals al món, contra lo qual deu cridar tota natura.³⁵

A diferència del bon rei, el tirà es preocupa exclusivament pel seu bé i interès particular; és mereixedor de tota deshonra i vergonya, ja que es deixa portar sempre pels plaers i els vicis; menysprea les virtuts i el bé; es fa odiós a tots aquells que senyoreja; no respecta la llibertat ni fa justícia a ningú, sinó que sotmet els súbdits com si es tractés de captius; actua contra la llei natural i la llei cristiana; pensa, sempre que pot, en com pot danyar la comunitat; està rodejat de les persones més vils; no té ni llei, ni fur, ni costum; comet injúries terribles contra els seus vassalls i els menysprea constantment; es mostra sempre cruel per tal de fer-se tèmèr; desconfia de tothom i no viu mai tranquil; genera discòrdies al si de la senyoria, i promou la ignorància, la covardia, la pobresa i la divisió.³⁶ Així doncs, en

millor l'obra d'Eiximenis en el pensament franciscà de l'època, remeto a l'obra de Paolo EVANGELISTI, *I Francescani e la costruzione di uno Stato. Linguaggi politici, valori identitari, progetti di governo in area catalano-aragonese*, Pàdua, Edizioni Messaggero, 2006.

33. DC, cap. 371 i 625.

34. Vegeu, especialment, DC, cap. 66, 67, 495-497, 503, 513, 515, 522, 566, 582, 610, 613, 617-619, 622, 626, 639, 648, 651, 685 i 885.

35. DC, cap. 154. Al respecte, vegeu també els capítols 255, 367, 371, 383, 514, 602, 603 i 761.

36. DC, cap. 602 i 603.

resum, el mal regiment, entès per Eiximenis com un «sacrilegi terrible», només aporta dolor, desolació, desplaer i damnatge als súbdits, i de la malícia del príncep se'n segueix la pitjor conseqüència: la destrucció de la cosa pública.³⁷

Al marge d'aquest breu resum d'algunes de les principals idees desenvolupades en el *Dotzè*, val a dir que, pel que fa a la influència que tingué Eiximenis en el seu temps, no resulta exagerat afirmar que es convertí en un servidor imprescindible per a la casa reial d'Aragó.

Paradoxalment, a través del seu particular mirall de prínceps i comunitats, va convertir-se en un dels principals exponents de la defensa a ultrança d'un poder reial limitat, instrumental i subordinat a l'interès i el bon estat de la *res publica*. De fet, és molt probable que si Pere el Cerimoniós hagués pogut fer efectiva la marcada vocació de monarca autoritari que havia demostrat amb escreix durant les primeres dècades del seu extens regnat, Eiximenis no hauria tingut ni el predicament ni l'influx que va acabar exercint com a fruit de les circumstàncies específiques de la conjuntura en què elaborà el *Dotzè* (c. 1383-1391).³⁸

I és que, certament, la relació continuada i intensa del menoret amb la Corona no fou sinònim de submissió o d'obediència servil a les tendències polítiques imperants a la Cort, sinó que Eiximenis va ser capaç, en la majoria dels casos, de distanciar-se de comportaments i decisions que no compartia i que va criticar de manera directa o velada, i fins i tot en algunes ocasions va arribar a negar-se a obeir la voluntat reial.³⁹

Ben segur, les idees i els consells d'Eiximenis no sempre van complaure uns prínceps que «volen ara major subjugació que lurs predecessors, e volen aver més de lurs vassalls que los altres passats», però el bon conseller no és el qui només diu al monarca allò que vol sentir i el complau, ans al contrari, convé que sigui sempre franc i crític. És per això que Eiximenis recomana, basant-se parcialment en les *Lletres a Lucili* de Sèneca, i amb una dosi important de collita pròpia, que «axí com los navegants d'Orient, quant hoen les sirenes cantar, de continent les fugen e-s tanquen les orelles per tal que no u ogen, axí, l'om qui és en regiment, si e veu que negun li ve ab falagueries o ab dolços prechs, lavors tantost deu girar la cara a fugir».⁴⁰

Reflexions finals

Tot el que s'ha exposat fins aquí serveix per comprovar que tant el *Tractatus* de l'infant Pere com el *Dotzè* d'Eiximenis són dos miralls de prínceps ben particulars,

37. DC, cap. 468, 371, 491 i 603.

38. Sobre això, vegeu Juncosa, «Francesc Eiximenis i el poder reial», 49-50; Xavier RENOLO PUIG, «Notes sobre la datació del *Dotzè* del Crestià de Francesc Eiximenis», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 52, 2011, 207-224.

39. Per a més detalls i exemples concrets, vegeu Curt WITTLIN, «El rei Pirro de Roma en el *Dotzè* del Cristià de Francesc Eiximenis. Crítica encoberta de la política sarda del rei Pere de Catalunya», *Anuario de Estudios Medievales* 25/2, 1995, 647-657; Curt WITTLIN, «Eiximenis i la destitució dels reis Pirro, Trocus de Pèrsia, Torpeius, Salopi i Lleó: crítiques encobertes del rei Pere en el *Dotzè*», dins *Actes del Novè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, 509-527.

40. DC, cap. 548 i 592.

basats, en bona part, en l'observació, l'experiència i amb una forta capacitat d'influència sobre la vida política del seu temps, fins al punt de poder-los presentar, en certa mesura i tot fent ús de l'expressió encunyada per Jacques Krynen, com a «manuals concrets de govern».⁴¹ Al cap i a la fi, la seva intenció era mirar d'ajudar els regidors en la sempre complexa tasca de governar la comunitat, «la pus difícil cosa del món».

Més enllà de les grans diferències que presenten ambdós textos, tant pel que fa als seus continguts i extensió, com a la seva difusió i repercussió, els tractats de l'infant Pere i d'Eiximenis tenen en comú –i és precisament aquí on rau la seva importància– el fet d'anar força més enllà de la mera definició d'una imatge idealitzada del monarca o del governant, ja que tots dos autors ofereixen una visió personal del poder i del regim en un marc cronològic concret, marcat per unes característiques ben específiques.

D'una banda, el *Tractatus* de l'infant Pere no és només un text de caràcter honorífic, sinó que pot ser considerat com la darrera contribució oficial del seu autor com a conseller laic del seu nebot (el rei Pere terç), una mena de «testament polític» escrit en el context en què el fill de Jaume II abandonà la vida secular i el primer pla de l'escena política, tot i que la seva influència, autoritat i consideració seguiran sent molt rellevants després del seu ingrès a l'orde franciscà. De la mateixa manera, són diversos els indicis que ens permeten presentar la seva obra com una mena de projecte polític que sintetitza una bona part dels principis que fins llavors havien guiat la seva acció al costat del monarca i al capdavant dels senyorijs que va regir, tot oferint consells basats directament en la dilatada coneixença dels afers de govern que va assolir al llarg del temps.

D'altra banda, el *Dotzè del Crestià* de Francesc Eiximenis exercirà un influx cabdal en el sistema polític monàrquic i municipal de la seva època. Malgrat que fou dedicat a un noble, seran el rei i els ciutadans barcelonins i valencians els principals interessats en la seva culminació. Tanmateix, les idees que conté aquesta obra monumental no estan subjectes a les pretensions d'un monarca amb pretensions autoritàries, sinó que, ben al contrari, l'influent menoret s'erigí en un dels principals exponents de la teoria pactista, en defensar un poder reial limitat i profitós per al bé de la comunitat, fins al punt d'expressar en les seves pàgines diverses crítiques, d'una forma més o menys evident, a determinades conductes de la monarquia que considerava reprovables.

En definitiva, tots dos textos testimonien la consciència dels seus autors de la realitat política del moment, així com dels canvis que afectaven l'autoritat reial i la puixança dels estaments a la Corona d'Aragó de la segona meitat del segle XIV. És, doncs, per tot això que aquests singulars miralls de prínceps esdevenen un precedent del que seran els manuals de govern o de poder d'època moderna.

41. Jacques KRYNEN, *L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe-XVe siècle*, París, Gallimard, 1993, 178.